AFGANİSTAN-İRAN-TACİKİSTAN
DİL VE EDEBİYAT YAZILARI

Editör
Dr. İsmail SÖYLEMEZ

DEMAVEND

AFGANİSTAN-İRAN-TACİKİSTAN
DİL VE EDEBİYAT YAZILARI

Editör: Dr. İsmail SÖYLEMEZ

DEMAVEND

DEMAVEND

Demavend Yayınları
Elektronik yayınlar serisi: 19
İstanbul, Aralık 2021
Yayın yönetmeni: Neval Güzelyüz
Editör: Dr. İsmail Söylemez

© Bu eserin bütün hakları Demavend Yayınları'na aittir. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası'nın hükümlerine göre eserin tamamı ya da bir bölümünün, izinsiz olarak elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile yayınlanması, çoğaltılması ya da depolanması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: 51286
ISBN: 978-625-7087-22-3

Demavend Yayınları
Başak Mah. Mimar Sinan Cad.
Vadipark, D14 Blok, D. 47
Başakşehir-İSTANBUL
☎ : 0090 212 500 36 07
demavend@demavend.com.tr
http://www.demavend.com.tr

Kütüphane Bilgi Kartı
(Cataloging-in-Publication Data)
1. Afganistan 2. İran 3. Tacikistan 4. Fars Dili ve Edebiyatı

İÇİNDEKİLER

İçindekiler 4
Önsöz-Editör 7
Takdim-Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ 9

BİRİNCİ BÖLÜM
FARSÇA DİL YAZILARI

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU-Farsça Kelime ve Cümlelerin Latin Harfli Türk Alfabesiyle Yazılmasında Karşılaşılan Sorun ve Güçlükler 13
Prof. Dr. Mehmet KANAR-Çok Dilli Osmanlı Türkçesi Sözlüklerde Fars Edebiyatından Örnekler 21
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER-Türkiye'nin Bir İhtiyacı: İran, Afganistan ve Tacikistan Farsçasını Kapsayan "Farsça Mütercim-Tercümanlık" Bölümü 33
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOPUZ ÇETİNKAYA-Farsça ve Türkçede Duyu Organları ile Oluşturulmuş Eşdeğer ve Kısmî Eşdeğer Deyimler Üzerine 39
Dr. Ümit GEDİK-Yabancı Dil Olarak Farsça Öğretiminde Tüm Fiziksel Tepki Yöntemi ve Emir Kipi Öğretimi 59
Dr. Öğr. Üyesi İsmail SÖYLEMEZ-Türkçe Yazılmış Farsça Dilbilgisi Kitaplarının Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi 77
Dr. Öğr. Üyesi-Nihat DEĞİRMENCİ-Manisa İl Halk Kütüphanesinde Bulunan "Munâzara-yi Nergis Me'e Vird" Adlı Farsça Eserin İncelenmesi 103
Fatma Zehra ÇELİK-Prof. Dr. İbrahim KUNT-XIX. Yüzyıl Kerkük Şairlerinden Hâlis-i Tâlebânî'nin Farsça Mesnevî Şerhi ve Türkçe Tercümesi 113
Dr. Esin Eren SOYSAL-Çoğuldizge Kuramı Bağlamında Osmanlı ve Kaçar Yönetiminde Çeviri Etkinliği 141
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER-Türkiye'de Fars Dili ve Edebiyatı Okuyan Üniversite Öğrencilerinin Profili 157

İKİNCİ BÖLÜM
AFGANİSTAN-İRAN-TACİKİSTAN EDEBİYAT YAZILARI

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU-M. F. Köprülü ve Z. Safâ Üzerinden Doğu İçin Geliştirilen Edebiyat Tarihi Yaklaşımlarına Eleştiriler 171
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM-Gazneliler Döneminde Edebiyat ve Kültür 179
Prof. Dr. Ali TEMİZEL-Mevlâna'nın Mesnevîsinde "Hz. Yusuf ve Ayna Hikâyesi"deki Bazı Mesajlar 189
Dr. Serpil YILDIRIM-Fars Edebiyatı ve Kültüründe Azrâil Motifi 205
Dr. Öğr. Üyesi Pouneh ABDOLLAHİFARD-İran Tasavvuf Edebiyatında Kadın 219
Dr. Mitat ÇEKİCİ-Gazneli Sarayının Meddahı 'Unsurî-yi Belhî 231
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ-Ömer Hayyam Rubailerinin Dünya Dillerine Çevirilerine Bir Bakış 243
Dr. Nurdan KABAN-Senâî-yi Gaznevî'ye Göre Rüya 251
Doç. Dr. Yakup ŞAFAK-Reşîdüddîn-i Vatvât'ın Aruz Risâlesi 277
Dr. Funda TÜRKBEN AYDIN-Bir Tür Olarak Münâcât ve Nizâmî Gencevî'nin Münâcât'ı 285
Doç. Dr. Yasemin YAYLALI-Hâcû-yi Kirmânî'nin Gazellerinde Gül, Lale, Menekşe ve Nergis 303
Dr. Öğr. Üyesi Serpil KOÇ-XV. Asırda Osmanlı Tasavvuf Kültürüne Tesir Etmiş Farsça Söyleyen Âlim ve Şâirler Bağlamında "Riyâzu'l- Kulûb" Üzerine Bir İnceleme 315
Doç. Dr. Musa BALCI-Şiirin Gölgesinde Kalan Nesir: Kayser Eminpûr'un *Tufan der Parantez*'i 327
Yasin DEMİRKIRAN-Afgan Göç-Muhaceret Edebiyatı 345
Hasan ARSLAN-Klasik Dönem Tacik Edebiyatı Şair ve Yazarları 357
Abdulhekim ŞUKURZADE-Sovyet Döneminde Tacik Edebiyatı 395
Hasan ARSLAN-Modern Dönem Tacik Edebiyatı Şair ve Yazarları 423
نگاهی کوتاه به شرح مثنوی ملاحامد بیسارانی - **شهباز محسنی** 449

FARS EDEBİYATI VE KÜLTÜRÜNDE AZRÂİL MOTİFİ

Serpil YILDIRIM*

GİRİŞ

Kültür, toplumdan topluma, milletten millete değişen davranış ve yaşayış biçimlerinin ve dünya görüşlerinin ortaya koyduğu maddî ve manevî ürünler olduğuna göre, bu ürünleri oluşturan öğeler de çok yönlü ve çeşitlidir. Çok yönlü olan bu kültürel unsurlar aynı zamanda her bir milletin edebiyat temelini de oluşturur. Fars edebiyatı da temelini bu unsurlara borçludur. Zira Farsçanın değerli edebiyat metinleri arasında dini, mitolojik, hikemi ve bunun gibi çeşitli kültürlerarası unsurlar fazlasıyla göze çarpar. Kültürlerarası olan bu unsurların birçok parçası İran'a ve İslam'a ait yerli düşünceler arasından çıkmıştır. Fakat diğer parçalar İran ve İslam medeniyeti sahasının dışından Farsçaya girmiştir. Bu iki grubun teşhis ve temayüzü İran'ın ve İslam'ın kültürel ve medeni bileşenlerine bağlıdır. Bu arada her ne kadar aslında İran ve İslam düşünce sahasına ait olsalar da zaman aşımıyla ve insan tabiatının değişimiyle birlikte diğer kültürel unsurlarla iç içe geçmiş olan birtakım düşünceler, semboller ve mitolojik unsurlar ile karşılaşırız. Kimi zaman tamamen İran'a ait mitolojik unsurlar, herhangi bir sebeple kendi asıl şekillerini korumakla birlikte birtakım inançlarla, Hint ve Yunan efsaneleriyle o kadar birbirine karışmış haldedirler ki onların asıl parçalarını, karışmış parçalardan ayırmak neredeyse imkânsız bir hal almıştır. Ölüm meleği ya da Azrail motifi de Fars edebiyatında ve genel olarak İran kültüründe böyle bir anlatıma sahiptir.

Azrail'in yazılı ve sözlü edebiyatta gördüğümüz tasviri, ilk İslami metinlerdeki görünümden bir hayli farklıdır. Bu çalışmada bu farklılıkları tahlil etme niyetinde değiliz. Yapmak istediğimiz şey, incelememizi Azrail adıyla sınırlı tutmak kaydıyla konuya değinmek ve böylece incelenen Farsça metinler içerisindeki farklı kültürlerin izlerini tespit etmektir. Başka bir ifadeyle İran yazılı ve sözlü edebiyatında bu meleğin çehresini betimleyerek Fars edebiyatı metinlerindeki kültürel alışverişleri belirlemektir.

1. İran Halk Edebiyatında ve İnanışlarında Azrail

Kültürel unsurlar arasında en önemli unsurlardan birisi dindir. Zira eski çağlarda, çeşitli dini inanca sahip birçok toplum yaşamıştır. Dini bayramlar, törenler ve inanışlar din unsurunun önemini vurgulamaktadır. İslamiyet öncesinde İranlılar arasında ölüm elçisine inanılmaktaydı. Zaten ilahi meleklerin varlığına iman, İslam dininin iman esaslarındandır (Bakara 2/285). Ancak Kur'an'da ölüm meleğine 'Azrail' adı verildiğine rastlanmaz (Şibay, 1949: 158). Secde sûresinde (32/11) ve öteki bazı âyetlerde can almakla görevli bu melekten tekil sîgasıyla bahsedilirken diğer âyetlerde (el-Enfâl 8/50; en-Nahl 16/32-33) çoğul şekliyle

* Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, e-posta: yldrmserpil44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9566-7232

(melâike) bahsedilir. Bu sebeple Azrâil'in ruhları almakla görevli melekler topluluğunun reisi olduğunu veya meleklerden yardımcıları bulunduğunu söylemek mümkündür (Kılavuz, 1992: 351). Bu yüzden İslam öncesi ve sonrası İran inançlarında Azrail'in özel bir yeri vardır.

Bu meleğin ilk ortaya çıkışı Farsça yazılı ve sözlü edebiyatındaki yaygın kinayelerde ve atasözlerinde görülebilir. Örneğin, halk arasında şöyle tabirler mevcuttur: "Azrail'in çocuk dağıttığını söylediler. Biri de benim çocuğumu götürmesin de çocuk dağıtmasını istemeyiz dedi" (Enverî, 1384: 921) veya korkmuş bir kişinin vücudunda Azrail'in tüyü olduğu söylenir (Enverî, 1384: 1030). Azrail'e cevap vermekten (عزرائیل را جواب کردن) kasıt, tehlikeli bir hastalıktan kurtulmak, bir başka kasıt ise normalden daha uzun bir ömre sahip olmaktır (Enverî, 1383: 823). "Azrail ağ kurar, yem saçar" (عزراییل برایش دانه می پاشد) tabiri ise bir kişinin ömrünün sonu gelip de öteki dünyaya intikali kesinleşince Azrail'in ona ağ kurup, yem saçtığı ifade edilmek için kullanılır (Necefî, 1387: 1020). Yine birbiri ile konuşmakta olan birkaç kişinin bir süreliğine sessiz kalması, o vakit Azrail'in yer altından geçtiğinin işareti olarak kabul edilir (Hidayet, 1378: 84).

Bu konuda *Emsal u Hikem*'de ise şöyle geçmektedir: "*Azrail'in adı kötüye çıkmış, her fırsatta adı kötü anılır. İnsanlar daha çok dikkatsizlik ve tedbirsizlik yüzünden ölürler ve ömürlerinin artık son bulduğunu düşünürler* (Dihhoda, 1391: 1099). Yine balık ile yoğurdun birlikte yenilmesi durumunda yiyen kişinin hasta olacağı düşüncesinin Azrail'le bir alakası yoktur (Enverî, 1384: 964; Hidayet 1378: ۹۷). Benzer şekilde, acemi ve dikkatsiz doktorlar için de Azrail motifinden istifade edilir:

طبیبانی که در بالین مایند

به عزراییل دلالی نمایند

"Baş ucumuzda bekleyen doktorlar, Azrail ile işbirliği yapan doktorlardır." (Bahar, 1387: 838).

Yetenekli doktorların övgüsünde de yine aynı şekilde bu motiften istifade edilir:

بر کار ز داروی تو شد شخصِ معطل

انده ملک الموت ز داروی تو بیکار

"Senin ilacın sayesinde işsiz, işe gitti, ölüm meleği senin ilacından işsiz kaldı." (Senâî, 1365:135).

Halk dilindeki bu tür tabirlerin yaygınlığı, halkın zihnini meşgul eden yoğun Azrail tasvirinin işaretidir. Örneğin, Azrail hakkındaki şiirlerin, tabirlerin ve kinayelerin yaygın kullanımı dikkate alındığında İranlılar açısından bu meleğin yıkıcı oluşunun, onun öne çıkan özelliği olduğu söylenebilir:

تند بادی همچو عزاییل خاست

موجها آشوفت اندر چپّ و راست

"*Azrail gibi sert bir rüzgâr koptu; sağda ve solda dalgalar karıştı*." (Mevlânâ, 1386: III/2181)

گُرز عزراییل را بنگر اثر

گر نبینی چوب و آهن در صور

"Görüntüde sopa ve demir görmesen de; Azrail'in gürzünün tesirine bak." (Mevlânâ, 1386: III/113)

Tahran ağzında da Azrail'in ruh alma özelliği göze çarpar: "*Azrail, O'nun emri ile mamur olanı harap edince sel ve zelzeleler çıkarır. Varları yok, yoğu kökünden kazır. Canlıların canını alır. Ta ki yeryüzünde hiçbir varlık kalmayıncaya kadar horlayanların horultusunu keser ve dağları, denizleri yok edip gökyüzündeki meleklerin ve kendine benzer diğer üç meleğin canını alır, son olarak da kendi canını alır*" (Şehrî, 1383: 358).

Kinayelerde ve darbımesellerde de bu meleğin acımasızlığına işaret edilir. Örneğin, kalabalık bir ortamda, bir zalimin bir mazluma kötü davranıp ona merhamet etmemesi durumunda şu mesel kullanılır: "*Azrail kimden korkar ki*!" (Haverî, 1379: 137).

İranlıların inanışında, köpeklerin seher vakti ulumaları da Azrail'i görmüş olmalarına bağlanır ve evlerine ölüm elçisinin girmemesi için ayakkabının bir tekinin havada tutulması gerektiğine inanılır (Hidayet, 1378: 64). Azrail'in bu şekilde telakki edilmesi günümüze Mezdiyesna inanışından kalmıştır (Bahar, 1381: 169). Yine Yahudi inanışlarında ve İsraili kaynaklarda (Judaica, 1972: 148) ölüm meleği olarak adlandırılan bu meleğin ölümcül, yıkıcı ve yok edici sıfatlarına yer verildiği görülür. Mekânı göklerde olup on iki kanadı vardır ve ölüm anında kılıcını çekmiş olarak kişinin baş ucuna gelir (Kılavuz, 1991: 350) Veya felçli birine derman olması için, diğer üç melekle birlikte Azrail'in adı banyoda felçli kişinin ayak altına yazılır (Şehrî, 1368: 423). Bu inanış Yahudi kaynaklarında da göze çarpar: Kaynakta, ölüm meleği, bazen hastalıkların kontrolünü üstlenen ancak nihayetinde insanların canını alan bir doktor görünümünde tecelli eder (Judaica, 1972: 149). Aynı şekilde bazı irfani kaynaklarda Azrail, dostu dosta kavuşturan olarak zikredilir (Ferşâdmehr, 1382: 128).

İran halk hikâyelerinde, ölüm meleği, ecel ve akrep (Şamlû, 1379: 14) gibi isimlerle de anılır. Uğursuzluk, yenilmezlik ve kaçınılmazlık, Azrail'in efsanelerde çokça geçen tasvirleridir.

Sami rivayetlerinde bu meleğin tüm vücudunu kaplayan çok sayıdaki gözlerinin olması, her şeyin onun kontrolünde olup hiçbir şeyin onun gözünden kaçmayacağı ve kimsenin onun pençesinden kurtulamayacağı inancının işareti olarak yorumlanabilir (Judaica, 1972: 148). Örneğin, çok eski bir efsanede,

hikâyenin mağrur kahramanı Dumrul, ölüm elçisiyle kavgaya tutuşur ve çetin bir mücadelenin sonunda ona yenilir (Behrengî, 2536/1356: 203). İranlılara göre Azrail'in meymenetsizliği ve uğursuzluğu, onun Allah ile yakınlığına rağmen eski Mezdeyesna inançlarının kalıntısı olabilir. Zira bu dinde can almak; belaya, hastalığa ve ölüme sebep olan kötülük tanrısı iblisin görevidir (Bahar, ۱۳۸1: 169; Tefazzûlî, 1364: 14).

2. Yazılı Fars Edebiyatında Azrail

İslam'da, bir ölüm meleğinin olduğu, Kur'an ayetleriyle bildirilen bir hususdur. Bu meleğin ismi olarak ifade edilen "Azrail" kelimesi Kur'an ayetlerinde ve sahih hadislerde geçmez (Kılavuz, 1991: 350) Ancak A.J. Wensinck, Azrail'in büyüklüğü, kanatlarının ve gözlerinin çokluğu, insanların yoklama defterini tuttuğu, ruhunu aldığı insanları zehirli mızrakla deldiği ve nurdan azametli makamı olduğu hakkında birtakım iddialarda bulunmuş ve Azrail'i Müslümanlık ile ilişkilendirmiştir (EI2, 1978: 292-293). Buna rağmen Azrail'in bu şekildeki tasvir biçimi, ona nispet edilen güç, bulunduğu yer ve canlıların ruhunu alış şekli ve zamanı hakkındaki iddiaların İslâmî kaynaklı olmadığı araştırmacılarca ifade edilmiş (Şibay, 1949: 158; Kılavuz, 1991; 351) ölüm gibi çok önemli bir hadise etrafında insanlık tarihi boyunca oluşan ortak yorum ve yakıştırmalardan ve kısmen de İsrâiliyat'tan ibaret olan bu tür rivayetler, zamanla bazı Müslüman yazar ve şairlerin eserlerine de girmiştir (Kılavuz, 1991: 351). Nitekim yazılı Fars edebiyatında ve halk hikâyelerinde de Azrâil motifi aynı unsurlarla işlenmiştir. Dolayısıyla da Fars edebiyatı ölüm elçiliğini Azrail'in asıl görevlerinden sayan efsaneler, rivayetler ve kıssalar ile doludur. Bu hikâyelerin ve mazmunların kaynağının birçoğu, İslam dini metinleri, İsrailiyat ve bazı halk inanışlarıdır. Örneğin, *Mantıku't-Tayr*'da birçok tarihi kaynaklarda geçen Hz. İbrahim ile Azrail'in karşılaşması hikâyesi tüm yönleriyle zikredilmiştir. Başlangıç beyitleri şöyledir:

چون خلیل الله در نزع اوفتاد

جان به عزرائیل آسان می نداد

"Azrail canını almaya geldiğinde Hz. İbrahim, canını kolay teslim etmez." (Attâr, 1388: 193)

Bu ve bundan sonraki beyitlerde, Azrail'in bu işteki katılığı ve can alma özelliğine işaret edilmiştir. Mevlânâ da Azrail'in elinden kaçmak isteyen dostlarından biri ile Hz. Süleyman'ın çok meşhur hikâyesini *Mesnevî*'sinde zikretmiştir (Mevlânâ, 2017: I/962). Mevlânâ bu hikâyede, ölüm meleğinden kaçışın mümkün olmadığına vurgu yapmıştır. Her ne kadar Mevlânâ, Azrail hakkında İslami anlatılara başvursa da eski İran kaynaklarında da bu konudan sıkça söz edilmiştir. Öyle ki *Mînû-yi Hired*'de şöyle geçmiştir:

و وای بد است که کسی از آن نمی تواند بگریزد

"Kimsenin ondan (Azrail) kaçamıyor olması ne kötü" (Tefazzûlî, ۱۳۶۴: 64)

Genel olarak mevcut örnekler dikkate alındığında Fars şiir ve nesrindeki ölüm meleğinin farklı suretleri aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir:

2.1. Azrail'in Görevleri ve Fonksiyonları

2.1.1. Ruh Alması: Dini ve din dışı metinlerde ölüm meleğinin en önemli görevi, insanların ruhunu bedenlerinden ayırmasıdır. Görüldüğü üzere Azrail'in bu görevi hemen hemen gerek İslami gerekse de İsraili kaynaklarda zikredilmiştir. Kur'an'da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte (es-Secde 32 /ll) bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a da nispet edilir (ez-Zümer 39/42). Attâr, *İlahinâme*'sinde Azrail'in bu görevi hakkında şöyle der:

کجا می‌گشت عزراییل از او باز

آغاز همی جان بر گرفتن کرد

"Azrail onun için orada dolanıyordu, canını almak için işe soyundu." (Attâr, 2014: 168)

Hatta bütün varlıkların nefes alması, ilahi irade ve güçle gerçekleşmesine rağmen Allah, bütün ruhları alma görevini Azrail'in uhdesine bırakmıştır. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere ölüm melekleri, kötülüklerden korunan müminlerin ruhlarını hoş ve rahat bir şekilde alıp kendilerine selam verirler (en-Nahl 16/32); kötülük işlemek suretiyle kendilerine zulmedenlerin canlarını alırken de yüzlerine ve arkalarına vurarak onlara karşı sert ifadeler kullanırlar (el Enfal 8/50; Muhammed 47/27). Yani her meleğin kendine has bir sorumluluğu vardır:

در کشور ما مؤنت جان ستند

برداشته ای ز گردن عزراییل

"Bizim ülkemizde can alma zahmetini Azrail'in boynundan kaldırmışsın!" (Câmî, 1374: 85)

فرشته بیاید یکی جانستان

بگویم بدو جانم آسان ستان

"Can alan bir melek gelsin de ona canımı kolayca al diyeyim." (Firdevsî, 1391: 1887)

کافل رزقهاست میکائیل

قابض روحهاست عزرائیل

"*Mikail rızkların kefili, Azrail ruhları alandır*." (Câmî, 1378: 238)

2.1.2. Ölüm Sembolü ve Etkeni

Fars edebiyatında, Azrail ölümün ve yok oluşun sembolü ve etkeni olarak tasvir edilir. Eski İran inanışında zikredildiği gibi ölüm meleği, görevi yokluk ve tüm mevcudatı yok etmek olan şeytanî bir varlıktır ve bu yüzden Zerdüşt'ün Avesta'daki her şeyi bilen tek iyilik tanrısı olan Ahuramazda'nın karşısında yer alır. Senâî, Azrail'i tüm mahlûkatın katili olarak zikreder:

همه هستند یار عزرائیل

قاتل ایشان و خلق جمله قتیل

"Hepsi Azrail'in dostudur, kendisi katil bütün halk maktul." (Senâî, 1387: 507)

Attâr, bahsedilen hikâyede Azrail'in can alıcı ve yok edici yönüne işaret eder:

حاضری گفتش که ای شمع جهان

از چه می نُدهی به عزرائیل جان

"Orada bulunanlardan biri dedi: Ey âlemin nuru, Azrail'e neden can vermiyorsun." (Attâr, ۱۳۸۸: ۳۹۲)

چون بپیچیدم سر از جبریل من

کی دهم جان را به عزرائیل من

"Cebrail'e bile baş eğmemişken ben, nasıl olur da Azrail'e can veririm? (Attâr, 1388: 392)

Başka bir yerde de onu, ölümün ve felaketin sebebi olarak betimler:

پیر گفتش هست عزرائیل پاک

راه قهر و معدن مرگ و هلاک

"Bilge, ona Azrail'in temiz, fakat kahırla birlikte ölüm ve felaket sebebi olduğunu söyledi." (Attâr, 1386: 187)

2.1.3. Kibir, Gurur ve Arzuya Son Vermesi

Farsça edebî metinlerde zikri geçen Azrail'in görevlerinden biri de arzu ve isteklere son vermektir. Azrail gelerek dünyevi bütün arzuları kendisiyle birlikte götürür. Azrail'in, canını almak için yanına geldiği kişi için artık dünyevi istek ve arzuların bir anlamı yoktur. Muizzî, Allah'ın emriyle ansızın gelen Azrail'in bu görevini şöyle dile getirir:

ای به امر و نهی کرده بر سر گیتی فسار

کرد عزرائیل ناگه در سر عمرت لگام

"Ey emir ve yasakla dünyanın başına yular geçiren, Azrail ansızın ömrünü aldı." (Muizzî, 1318: 476)

Birçok şair, gurur ve kibirden uzak durulması için uyarı yaparken Azrail'in, kaçışı mümkün olmayan ve bir gün gelişiyle birlikte geriye hasretten başka bir şey bırakmayacak olan kılıcına işaret eder:

خیز و اکنون خیز کانساعت بسی حسرت خوری

چون ببینی برسر خود تیغ عزراییل را

"Kalk, şimdi kalk zira tepende Azrail'in kılıcını görmeye can atıyorsun." (Senâî, 1365: 604)

"Azrail'i yakınında bir yerde görünce dünyayı da kararmış gördü gözünde." (Attâr, 2014: 168)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Azrail'i gören kişi için artık dünyevi haz ve isteklerin bir anlamı kalmamakta ve kişi o an tüm kibir ve gurur duygularından arınmaktadır.

2.1.4. İlahi Kaderi Müjdelemesi

İslam kültüründe kazanın hükmü Allah'ın emriyle yerine getirilir ve kimsenin bunda bir müdahalesi ve tasarrufu yoktur. Bu işte Azrail, Allah'ın müjdecisi rolünü üstlenir ve her şeye kadir olan Allah'ın onun uhdesine verdiği tüm görevleri yerine getirir. Mevlânâ bu konuda şöyle der:

گفت یزدان زود عزراییل را که ببین آن خاکِ پُر تخییل را

آن ضعیفِ زالِ ظالم را مشتِ خاکی هین بیاور با شتاب

بیاب

رفت عزراییل، سرهنگِ قضا سوی کُرّهٔ خاک، بهر اقتضا

"Hak derhal Azrail'e dedi: hayallerle dolu o toprağı gör.

O yaşlı, zalim güçsüzü bulup aceleyle bir avuç toprak getir.

Kader subayı Azrail, gereği için toprak küreye gitti." (Mevlânâ, ۱۳۸۶: V/1649-1651)

Azrail'in can alması için Allah tarafından görevlendirildiği hususu, Azrail'in kendi ağzından Attâr'ın dizelerinde şu şekilde dile getirilir:

"Bunun üzerine Azrail cevap verdi. Bana Tanrı katından şöyle emir geldi:

Üç günlük mesafedeki yerde tut onu, Hindistan'da ansızın al canını." (Attâr, 2014: 90).

2.2. Azrail'in Özellikleri ve Tasvirleri

Fars şiirinde Azrail'in görev ve fonksiyonlarının yanı sıra ona, kökü daha çok eski İran kültürüne ya da İsrailiyat'a dayanan vasıflar ve tasvirler nispet edilmiştir. Azrail'e nispet edilen bu özellikler ve tasvirler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

2.2.1. Yıkıcı Olması

Eski İran inanç ve kültüründe, Azrail ölüm ve felaket unsurlarından sayılır. Öyle ki musibet, hastalık ve ölüme sebep olan şeytani bir unsurdur (Bahar, 1381: 169; Tefazzûlî, 1364: 14) ve yıkıcı oluşu bu unsurun en önemli özelliğidir:

گفت روزی کشتی بر موجِ تیز

من شکستم زاَمر تا شد ریز ریز

-Azrail- dedi: "Bir gün emirle sert dalgalarda bir gemiyi tahrip ettim, parça parça oldu." (Mevlânâ, ۱۳۸۶: VI/4۸۰۱)

Fars edebiyatında da bu özellik göze çarpar. Azrail'in sadece kanadının bile her şeyi yakıp yıkacağı ve büyük yıkımlara sebep olabileceği düşünülür. Muizzî, bu konuda şöyle der:

ور ولج آباد محکم شد چو شارستان لوط

پر عزرائیل خواهد کردنش زیر و زبر

"Lut kavminin suru gibi Velec Abad sağlam olsa da Azrail'in kanadı onu tarumar edecek." (Muizzî, 1318: 269).

Aynı şekilde bu melek, kahır ve azap meleği olarak da adlandırılır. Öfkelendiği zaman kula zalimce davranıp ona azap çektirdiğine işaret edilir.

لطف او هفت خوان اسرافیل

قهر او چار میخ عزرائیل

"*Lütfu, İsrafil'in heft hân'ı, kahrı Azrail'in çarmıhı."* (Senâî, 1387: 432)

2.2.2. Korku ve Dehşet Yaratması

Fars edebiyatında Azrail'in bu özelliği tamamen İsraili kaynaklarda geçer. Yahudi efsanelerinde görüldüğü üzere, bu meleğin yedi bin ayağı ve dört bin kanadı olduğu ve vücudunda birçok göz ve dil bulunan Azrail'in, her biri özel bir varlık sınıfı için ayrılmış dört de yüzü olduğu ifadesi yer alır (Hastings, 1981: 617). Bu meleğin bir ayağı gökyüzünde diğer ayağı da sırat köprüsündedir. Bu meleğin bir ayağının gökyüzünde diğer ayağının da yerde olduğu belirtilir (Judaica, 1972: 148) ve tüm bu özellikler, Azrail'in korku ve dehşete sebep olan bir varlık olarak anılmasına sebep olmuştur:

گه مثال صور اسرافیل دیدم بر یمن

گه خیال تیغ عزراییل دیدم بر یسار

"*Kâh İsrafil'in Sur'unu gördüm sağ tarafta, kâh sol tarafta Azrail'in kılıcının yansımasını."* (Muizzî, 1318: 378)

Gerek yedi bin ayağı ve dört bin kanadı olan ve vücudunda birçok göz ve dil bulunan Azrail'in bu heybetinden gerekse de taşıdığı kılıcının büyüklüğü ve parlaklığından dolayı şairlerce korku ve dehşet yaratan bir varlık olarak anılmıştır. Dolayısıyla Azrail'in bu durumundan dolayı göründüğü kişinin haline üzüntü duyulur:

حال آن مسکین مسافر را خدا داند که چیست

اندران کشتی که عزراییل باشد ناخدا

"Azrail'in kaptan olduğu gemideki o zavallı yolcunun halinin ne olacağını Allah bilir." (Emirî, 1312: 18)

Kāânî, Azrail'in görüntüsünü, yok edici düşmanın öfkesiyle bir tutar:

و اینک از بیم خواجه عزرائیل

از گریبان برون نیارم سر

"Azrail efendiden korktuğum için yakamdan boynumu çıkarmam." (Kāânî, 1380: 231)

2.2.3. Kutlu Geliş

İslam kültüründe kazanın hükmü Allah'ın emriyle yerine getirilir ve kimsenin bunda bir müdahalesi ve tasarrufu yoktur. Bu işte, Allah'ın müjdecisi rolünü üstlenen ve can almakla görevlendirilen Azrail, Allah'ın onun uhdesine verdiği tüm görevleri harfiyen yerine getirmekle mesuldür. Dolayısıyla Mevlânâ, Allah'ın müjdecisi rolünden dolayı Azrail'i gelişi kutlu, ayağı mübarek olarak zikreder:

عزراییل می آید برو:گفت

پایش بس مبارک، شاد شو:گفت

-Hasta- "Azrail geliyor. Git" dedi. –Sağır- "Ayağı çok mübarektir. Neşeli ol! Dedi." (Mevlânâ, 1386: I/3374)

2.2.4. Çirkinlik

Azrail, Farsça edebi metinlerde hem can alıyor olması hem de fiziki görüntüsü sebebiyle daha çok çirkin ve kötü sıfatları ile nitelenir. Azrail

resmedilirken veya betimlenirken ürkütücü siyah bir kıyafete bürünmüş olarak gösterilir.

چه گر شاهی بقال و قیل بودم

چبچشم گل چو عرزاییل بود

"Her ne kadar hitabetimle padişah olmuş olsam da güzellerin gözünde Azrail gibiydim." (Attâr, 2535/1355: 256)

Öyle ki çirkinliğinden dolayı şairler tarafından bakışları sert ve korkunç olarak betimlenir:

"Süleyman ona dedi: Hey kılıçsız kan döken! Neden o gence sert sert baktın?" (Attâr, 2014: 90)

2.2.5. Heybet ve Büyüklük/Azamet

Ürkütücü siyah bir kıyafet ve elinde büyük bir tırpanla can almak için pusuya yatan Azrail, bu özelliğinden dolayı heybetli ve azametli olarak tasvir edilir:

به کمال و جلال عزرائیل

که کمین دار جان جانورست

"Azrail'in büyüklük ve haşmetinden dolayı canlının canı tuzaktadır." (Enverî, 1389: 111)

2.2.6. Tırpan ve Gürzünün Olması

Fars edebiyatında ismi sıkça geçen Azrail'in bir diğer özelliği de elinde büyükçe bir tırpanının olmasıdır. Şairler tarafından bu tırpan, bazen sanat yapmak için bazen de Azrail'in heybetini, azametini ve öfkesini tasvir etmek için kullanılır:

از دو چشمش تیز گردد ساحری ابلیس را

وز لبانش کند گردد تیغ عرزاییل را

"*İblisin sihri onun iki gözünden dolayı keskinleşir ve dudaklarından dolayı Azrail'in kılıcı körleşir."* (Senâî, 1365: 349)

درازنایی هایل به رنگ جبههٔ مرگ

و یا بسان زدوده سنان عزراییل

"Ölüm rengiyle kuşatılmış veya Azrail'in pastan arınmış mızrağı gibi bir zaman" (Bahar, 1387: 264)

گُرز عزراییل را بنگر اثر

گر نبینی چوب و آهن در صور

"*Görüntüde sopa ve demir görmesen de Azrail'in gürzünün tesirine bak*." (Mevlânâ, 1386: III/113)

2.2.7. Gazap Verici ve Yok Edici Olması

Fars edebiyatında ismi sıkça geçen Azrail'in diğer bir önemli özelliği de helak edici olmasıdır. Eski Ahit'te milletleri ve toplulukları helak edip ortadan kaldıran melek olarak anlatılan varlık ile Azrail arasında ilişki kurulmakta ve bu meleğin ölüm meleği olduğu iddia edilmektedir (Singer, 1903: 480). Azrail'e bu özelliklerin Yahudiler tarafından verildiği rahatlıkla söylenebilir. Zira Yahudiler Filistin'e yerleşmeden önce Ken'anlı'ların cinlerle ilgili inanç kalıntıları yeniden ele alınıp diriltiliyordu. Göçebelik döneminde de İsrailliler tarafından yıkıcı, yok edici ve harap edici meleklerin varlığına inanılmaktaydı (Erbaş, 1996: 212-212). Mevlânâ, Azrail'in bu özelliklerini şöyle dile getirmiştir:

هم ز عزراییلِ با قهر و عطب

تو بهی، چون سبقِ رحمت بر غضب

"*Sen gazap verici ve yok edici Azrail'den de iyisin; çünkü rahmet gazaptan öndedir*." (Mevlânâ, ۱۳۸۶: V/1571)

Attâr, "Azrail ve Süleyman ile O Adam hikâyesinde" Süleyman'ı ziyarete gelen Azrail'i can yakıcı sıfatıyla niteler:

"Duyduğuma göre can yakıcı Azrail, bir gün Süleyman'ın sarayına gitti." (Attâr, 2014: 90)

3. Edebi Hilelerde Azrail

Hoş mazmunlar yaratmak için ya da teşbih, istiare, kinaye ve hiciv gibi edebi hilelerin yapılmasında yarı gerçek ve yarı mitolojik olan Azrail motifi, söz ustalarına her zaman gerekli zemini hazırlamıştır. Dolayısıyla şairler de anlatımlarına güç katmak için bu Azrail motifini kimi zaman gerçek ve kimi zaman da yarı mitolojik unsur olarak kullanmışlardır.

فاخته گفتا ازین بدبختر دانم بدهر

حال بیماری که عزراییل شد او را طبیب

"Kumru dedi ki, bu zamanda hali daha bedbaht olanı bilirim; (o da) tabibi Azrail olan hastadır." (Emirî, 1312: 55)

از تو زایل نگشت جهل

چون طبیبیت کرد عزراییل

"*Cehalet belirtileri üzerinden silinmedi, çünkü sana Azrail tabiplik yaptı*." (Hüsrev, 1393: 131).

Bilindiği gibi Azrail genellikle uğursuzluk ve kara günün işaretidir. Birçok konuda onun kılıcı veya kesin hükmü, kesinliği simgeler. Yani onun keskin kılıcından artık canın kurtuluşu yoktur. Kesin olan ölüm hükmü gerçekleşecektir.

تیغ عزرائیل دارد در یسار و یمین

دست میکائیل دارد در یمین و در یسار

"Sol ve sağda Azrail'in kılıcı var; sağ ve solda Mikail'in eli var. " (Muizzî, 1318: 357)

Birçok şair, padişahların kılıcını ya da kendi memduhlarını överken onu Azrail'in kılıcına ve pençesine benzetirler. Öyle ki padişahın kılıcı ve pençesi büyüklük bakımından Azrail'in elinde taşıdığı kılıca benzetilir:

چنگ عزراییل گویی در دم شمشیر تست

زان بمیراند جهانی را چوکین توزی کند

*"Kılıcının ucunda sanki Azrail'in pençesi var, o yüzden olur da kin güderse bir dünyayı öldürebilir." (*Kāânî, 1380: 205)

SONUÇ

Dini, efsanevi ve hikemi unsurlar, İran ve İslam temelli kökleri olan Fars edebiyatı metinlerindeki kültürlerarası içeriklerdir. Ama bu unsurların bir kısmı İran ve İslam medeniyeti sahasının dışındaki kültürel unsurlar ve düşüncelerle karışarak değişime uğramıştır. Fars edebiyatında gördüğümüz ölüm meleği ya da Azrail de bu kategoride yer almaktadır. Manzum ve mensur Farsça metinlerde gördüğümüz Azrail'in tasvir edildiği örnekler dikkate alındığında İslami metinlerden az da olsa farklılıklar göstereceği aşikârdır. Bu örneklerden dolayı bu tasviri Fars edebiyatındaki farklı kültürlerin diyaloğu olarak yorumlayabiliriz. Gerek yazılı ve sözlü edebiyattaki gerekse de halk inanışındaki Azrail tasviri, şüphesiz Yahudi, İslami ve eski İran edebiyatı metinlerinden alınmış bir tasvirdir.

Farsça metin örneklerinin tahlilinde göründüğü gibi Farsça söyleyen şair ve yazarların ölüm meleğine nispet ettikleri fonksiyonlar ve birtakım vasıflar bizzat bu kaynaklarda geçmektedir. Azrail'in, ölümün ve yok oluşun etkeni olarak görüldüğü örnekleri vermiştik. Bu bakışaçısının, tamamen eski Farsça metinlerine ait olduğu söylenebilir. Zira Eski İran inanışlarında, ölüm meleği, iyilik tanrısı Ahuramazda karşısında yer alan ve görevi iyi varlıkları yok etmek olan şeytani bir varlık olarak kabul edilir. Özellikle Zerdüştlük'te "iyi ruh" ve "kötü ruh" fikri, Yahudiliğe "iyi melek" ve "kötü melek" şeklinde intikal etmiştir. Aynı şekilde Azrail'in korku ve dehşete sebep olma özelliğinin kökleri İsrailiyat kaidelerine dayanır. Fars şair ve yazarlar da buna dayanarak eserlerinde Azrail'i ölümcül ve yıkıcı olarak tasvir etmişlerdir. Görüldüğü üzere gerek Yahudi kültürünün karışımı

sebebiyle gerekse de İranlı şair ve yazarların dillerine ve zihinlerine yerleşen eski İran kültürünün kalıntıları sebebiyle Farsça metinlerde çokça Azrail tasviri yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Attâr, F. (1386). *Musîbetnâme.* (Tsh. Ş. Kedkenî). Tahran: İntişârât-i Sohen

Attâr, F. (1388). *Mantıku't- tayr*. Tahran: Sohen.

Attâr, F. (2014). *İlahiname. (*Çev. M. Kanar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Attâr, F. (2535/1355). *Husrevnâme*. (Tsh. A. S. Hansarî). Tahran: Zevvar

Bahar, M. (1381). *Pejuheşî der esâtîr-i İran*. Tahran: Ageh

Bahar, M. (1387). *Dîvân-ı eş'ar*. Tahran: İntişârât-ı Nigâh

Behrengî, S. (2536/1356). *Kıssehâ-yi behreng*. Tahran: İntişârât-i Dunya

Berenbaum, M. (Ed.). (1972). *Encyclopaedia of Judaica*. (2nd ed.). Volume II, USA

Brill, E. J. (Ed.). (1978). *The Encyclopaedia of İslam*, (new edition), Volume IV, Leiden

Câmî, A. (1374). *Baharistân*. Tahran: Neşr-i İttilâ'at.

Câmî, A. (1378). *Heft Evreng*, Tahran: Merkez-i motâleât-i İranî

Dihhoda, A. E. (1391). *Emsal u Hikem*. (Cilt 2). Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir

Emirî, E. M. (1312). *Dîvân-ı Edibu'l-Memâlik Emirî*. (Nşr. V. Destgerdî). Tahran

Enverî, H. (1383). *Ferheng-i Ruz-i Sohen*. Tahran: İntişârât-ı Sohen

Enverî, H. (1384). *Ferheng-i Emsâl-i Sohen*. (Cilt 2). Tahran: İntişârât-ı Sohen

Enverî, M. (1389). *Dîvân-ı Enverî*. Tahran: İntişârât-ı Nigâh.

Erbaş, A. (1996). Melek düşüncesinin farklı inançlardaki tezahürleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 107-128.

Ferşâdmehr, F. (1382). *Hikâyât-i Zerife Zenân*. Tahran

Firdevsî, E. K. (1391). *Şahname*. Tahran

Hasting, J. (Ed.). (1981). *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Volume IV, Edinburgh.

Hidayet, S. (1378). *Ferheng-i Amiyâne-i Merdom-i İran*. Tahran: Neşr-i Çeşme

Hüsrev, N. (1393). *Dîvân*. Tahran: İntişârât-ı Peyâm-i Edâlet

Kāânî. (1380). *Dîvân*. Tahran: İntişârât-ı Nigâh

Kılavuz, A. S. (1991). "Azrâil", *TDV*. (Cilt 4, 350-351. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kur'an-ı Kerîm Türkçe Meali. (2010). Elmalılı Hamdi Yazır, İstanbul

Mevlânâ. (1386). *Mesnevî-yi Manevî*. (Tsh. K. Hurremşâhî). Tahran: İntişârât-ı Dustân,

Muizzî. (1318). *Dîvân*. (Nşr. A. İ. Âştiyânî). Tahran

Necefî, E. H. (1387*). Ferheng-i Farsâ-yi Amiyâne*. Tahran: İntişârât-ı Nilufer.

Senâî, G. (1365). *Dîvân-ı Eş'ar*. Tahran

Senâî, G. (1387). *Hadîka*. Tahran: Nigah

Singer, I. (Ed.). (1903). *The Jewish Encyclopedia*, Volume IV, New York and Londan. Erişim adresi. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jewish_Encyclopedia_Volume_4.pdf

Şamlû, A. (1379). *Kıssehâ-yi Ketâb-i Kuçe*. Tahran.

Şehrî, C. (1368). *Tarîh-i İctimai-yi Tahran der Karn-ı Sizdehom*. Tahran

Şehrî, C. (1383). *Tahran-i Kadîm*. (Cilt 4). Tahran.

Şibay, H. S. (1949). "Azrâil" *İA*. (Cilt 2, 156-158. ss.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Tefazzûlî, A. (1364). *Tercume-i Mînû-yi Hired*, Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-i Ferheng-i İran.